

УДК 141.319.8:159.923.2

<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2023.46.271517>

ORCID ID: 0000-0001-9744-8300

Вікторія Козачинська

КОЗАЧИНСЬКА Вікторія Валеріївна – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія.

e-mail: kozachynska@ukr.net

ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ В ОБШИРІ АНТИНОМІЙ

***Анотація.** Стаття є спробою філософсько-антропологічного аналізу антиномічних характеристик буття людини. Евристичною є ідея бінарного розщеплення антропологічних ознак. Доведено, що антиномічність людських якостей має в українських реаліях своєрідне забарвлення.*

***Ключові слова:** антропологічний, антиномічний, бінарний, екзистенційний, свобода, фемінність, маскулінність, щастя.*

Постановка проблеми. Для антропологічної рефлексії ідея взаємодоповняльності специфічно людського вихідна, адже досягнення людини як контрверсійного осердя закорінено в самій кризовості екзистенційного досвіду ХХ ст. Методологічно евристичною при цьому є ідея амбівалентності людини як антиномічного створіння, сучасний образ якої радикалізовано в партикулярних іпостасях крізь грані її існування, нередукованість якостей. Концептуалізацію ідентичності означено в обертонах негативності, інтра- й інтерсуб'єктивної інакшості, чужості, (пост)тілесності, (а)суб'єктного зняття й, водночас, доцентровими інтенціями «антропоморфних» (П. Козловський) трендів. Узвичаєне дуальне розщеплення антропологічних означень на своє – чуже, іманентне – трансцендентне, долішнє – горішнє, емоційне – раціональне, свободу – необхідність, щастя – лихо набуває цілком особливого забарвлення у сьогоденних українських реаліях.

Аналіз досліджень та публікацій. Про те, що людина прозирає у множині гетерогенних «тотальностей», зауважували О. Больнов, К.-

© В. В. Козачинська, 2023

Г. Юнг, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Е. Фром. Ті чи інші антропологічні модули (інстинктивність, сапієнтальність, діяльність, уява тощо) – конституують варіативність людського. Підстави мозаїчності образу людини закорінені в екзистенційній невичерпності антропологічної палітри. Буття людини в обертонах антиномій постає в дослідженнях як вітчизняних класиків (В. Липинський, І. Франко) і сучасних українських філософів (В. Малахов, Д. Сепетий), так і західних мисленників (В. Франкл, В. Татаркевич, Г. Гофстеде).

Мета статті – розкрити антиномічність образу людини, що набуває в українських реаліях особливого забарвлення. **Методологічним** підрунтям постають засоби історико-філософського аналізу, герменевтичні методи розуміння, феноменологічна дескрипція суб’єктивного досвіду.

Результати. У «Загальній психопатології» (1913) К. Ясперс, ввівши поняття конституції (Anlage) як сукупності всіх ендогенних передумов психічного життя, зауважує, що не можна досягнути абсолютну цілісність «людського», адже воно вислизає від нас, залишаючи лише схему однієї з багатьох відносних, окремих цілісностей, а отже, «хибною є... абсолютизація нашого уявлення про всеохопну цілісність “людського”, яка нібито включає в себе усі відомі нам окремі цілісності» (Ясперс, 1997, с. 898).

Колізійність буття людини вочевидь загострено в екзистенційних ситуаціях свободи та смисложиттєвого здійснення як таких, що маніфестують його відкрити проєктивність.

Якщо в європейській ментальності опозитивність свободи – необхідності закорінені в самому статусі буття людини – екзистенційній ситуації «зяяння», то контрверсійність цієї опозиції у площині української історії обертається виразним протиставленням волі як єдино прийнятної смисложиттєвої константи, з одного боку, й край неприйнятної неволі, котра «гірша за смерть», з іншого боку, набуваючи з огляду на виразне ототожнення неволі зі смертю потужного антиномізму зв’язки воля – смерть. Вільним для українця достеменно значило бути «паном собі», господарем на власній землі, «воля» як єдино прийнятний, автентично свій, рідний спосіб буття обертається при цьому спектром модуляцій ознаки «Свого» як рідної ойкумени, близького обширу, протиставленого будь-чому «чужому» – землі, народу, мові, звичаю тощо. Для українця саме з вільного «духу», означеного В.Липинським «ідеалістичним універсалізмом хліборобів», випливає потужний аксіологічний вектор відданості своїй землі:

«...Хлібороб – це земля. Отчиною, Батьківщиною хлібороба єсть його земля, а його нацією – народ, що ту землю заселяє. “Націоналізм”

хлібороба зветься патріотизмом. Це “націоналізм” того колишнього “Римського Поля”, що не має нічого спільного ані з націоналізмом “егоїзму” й “інтересу” екстериторіальних націоналістичних міщанських спілок, ані з націоналізмом кочовничої орди, для якої народом є кочуюча з місця на місце або розпорошена серед чужих громада. Нація й земля в поняттю хлібороба – це синоніми...» (Липинський, 1998, с. 120).

Сьогодні, коли ринок землі є об’єктом запальних парламентських дебатів та високих політичних торгів, українському «духові» з його виразним волонтаристичним забарвленням не вистачає саме наскрізної ідеї єдності – окресленої В. Липинським як «релігійне, регіональне, політичне, організаційне та національне ...вивищення над дрібним поганським сектантством гасел зненависті соціальної чи ж національної, [якими] під’южують мешканців української Землі до боротьби проміж собою» (Липинський, 1995, с. XIII). До слова, слідування ідеологічним гаслам як негативний бік «зачарування ідеалом», і сьогодні – актуальне питання моральної референції особистості.

Вшанування героїв – носіїв тих чи інших ідеальних чеснот, як слухно зауважує В. Малахов, здавна набуло особливого значення в українській культурі, патетикою морального ідеалу просякнуте українське мистецтво (Малахов, 2004, с. 208). Зараз перед нами – приклади жертвовності героїв української революції Гідності, воїнів російсько-української війни, українських політ’язнів, проте зловісним збоченням видається підміна владою соціальної та національної політики галасливому «служінню» оберненим на мертву схему культам, що іконізують і міфологізують події національної історії.

Людина щомиті відчуває брак тієї чи іншої буттєвої грані – людське буття є світом болісних вагань, запитувань, неантизації світу. Саме здатність людини до ніщоження, *розриву* з речовинним світом є, за Сартром, несубстанційністю свободи, активністю, творчістю. Однобічним при цьому поставатиме вектор трансцендування людини за грані колізії фізичного та психічного, бо через таку спрямованість зникає конкретне, чим могла б жити людина. Так, облудним і далеко не «праведним» є божественне вивищення ченця Йвана з поеми «Іван Вишенський» І. Франка, адже у серці старця ніколи не вшухала «прихильність до світу і прив’язання до рідних дум». Франко виразно відтворює душевне сум’яття Вишенського: складний моральний вибір між тихим упокоренням в чернечому пострізі та бурхливим «земним» призначенням служіння рідній землі розв’язано на користь страдницького шляху в «земній юдолі». Старця Івана фантазмагорично

«перенесено» до козацької барки з українськими посланцями, що вже відпливли від Афону, не дочекавшись старого. У чернечій печері лишається тільки білий хрест – «мов скелет усіх ілюзій».

Однією з іманентних антропологічної моделі конраверсійних граней є опозиція фемінного – маскулінного, причому рівень агресії часто пов'язується з показником маскуліності конкретного соціуму. Так, у дослідженнях Г. Гофстеде, який емпірично порівнював ціннісні орієнтації людей у різних культурах за різними ознаками включно з маскуліністю/ фемінністю, останні є антропологічними категоріями, що відбивають відмінності між країнами (культурами) та презентуються їхнім представникам як самоочевидні нормативні орієнтири (Hofstede, 1998). Маючи природні передумови, чоловіча агресивність, за І. Коном, не є цілком біологічним феноменом і не завжди анти-соціальна (Кон, 2003, с. 7). До того ж, поняття агресії нетотожне «насильству», бо агресія корелює з мотивацією прагнення влади й самоповаги, й тільки у поєднанні з насильством – як, наприклад, у примітивних спільнотах, очевидним є поєднання змагально-домінантної й агресивно-насильницької поведінки.

Характеризуючи чоловіче начало як «сонячне», а жіноче як «місячне», А. Окара «сонячною» вважає саме російську культуру: «З погляду романо-германського Заходу Росія виглядає суцільно жіночим утворенням – об'єктом, нездатним до самоорганізації, з домінуванням підкреслено пасивних функцій... Однак, із погляду самої Росії, вона є цілком динамічним та самодостатнім суб'єктом, тоді як Україна – винятково об'єктом впливу. Чимало російських філософів, характеризуючи російський дух як анархістський, писали про «вічне бабство» (М. Бердяєв) російської душі. Але стосовно України – це системне начало. Росія ставиться до України приблизно так само, як романо-германський Захід – до самої Росії» (Сепетий, 2003, с. 130). Але, як зауважує Д. Сепетий, варто радше говорити про властиву російській культурі «“присмерковість” – домінування похмурого світосприйняття з поодинокими проблесками світла (звідки – поширений потяг до смерті)... [Натомість] настрої сонячності – дуже сильний в українській культурі, – як у фольклорі, так і у “високій культурі”» (Сепетий, 2003, с. 130).

Виразність повновартісного жіночого начала, за визнанням багатьох дослідників, – притаманна українському світобаченню риза. Досить слушна ідея паритетності обох – жіночого й чоловічого первнів, оскільки утіленням досконалої чоловічості, «лицарської природи», аналогічним західному лицарству, в Україні було козацтво – зі схожими до лицарських культовими основами (наприклад,

Богородичний культ і культ Діви Марії). Ідеологія козацтва вимагала зближення понять «шляхтича» й «козака» як того, якому «даровано вільності, що належать людям лицарським». Проте, чи значить це, що українське суспільство позбавлене «маскулінних» рис? Щороку від 1 до 3 мільйонів наших дітей є свідками або жертвами домашнього насильства. За даними УНІАН, в Україні понад один мільйон жінок щороку зазнають фізичної чи сексуальної агресії або насильства у своїх родин, щороку понад 600 представниць слабкої статі гинуть від домашнього насильства, і лише 10 % з мільйона жінок, які піддаються насильству, звертаються до поліції.

Іншого гатунку є підкреслено емансипативна поведінка українських жінок, або ж їх маскулінізація «за замовчуванням» – з причин значного соціального тягаря, що його несуть представниці слабкої статі. Згадаймо прикметний «гурток феміністок» з відомого роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», до якого належить дружина головного героя, котра коментує свій фемінізм власне як наслідок вирождення «чоловічої цивілізації», результат вимушеного емансипованого статусу українського жіноцтва. Прагнучи відстоювати рівні з чоловіком права, жінки досягли успіху принаймні у номінації професій, більшість з яких сьогодні мають фемінітивні. Відповідно до даних Держслужби статистики, у 2016 році жінки отримували на 36,5 % нижчу зарплатню у порівнянні з чоловіками при рівних посадах і навичках. Утім, якщо політкоректним є визнання рівності прав обох статей, чи доречним буде цілковите їх ототожнення?

Більшість жінок, звісно, прагнуть вийти за межі поширюваного сучасними ЗМІ й попкультурою стереотипу «Жінки-Барбі», світ якої обмежується стінами гостинної, салонами краси, клубами. Натомість у контексті останніх подій в Україні досить розкрученим у медіа є образ Березини як не просто матері та дружини, а жінки, яка бере на себе соціальну відповідальність за націю, громаду. Поруч із чоловіком-воїном жінка є волонтеркою, образ якої є вельми позитивним, бо роль такої жінки-березини в боротьбі за краще майбутнє України не менша, ніж у чоловіка-воїна. Попри це, за думкою дослідників, штучно сконструйований романтично-ретроспекціоністський концепт Березини пропагує уніфіковану, репресивну модель жіночої ідентифікації.

Поняття щастя, екстраполюючись на потужну для українського культури опозицію щастя/ долі – лиха/ недолі, є конотативним із волею (бо ж «яка воля – така і доля...»), з одного боку, та недолею – злєю, лихою долею, якій у світосприйманні українців протистоїть. Проте

його усталена класична контрверсійність у площині екзистенційних параметрів зникає, втрачаючи виразних ознак позитивності й постаючи напруженою осібністю констант сенсу життя, долі, кінечності людини взагалі. На думку В. Татаркевича, сутність людського щастя типізується за ознакою об'єктивності/ суб'єктивності. Виявлення щастя може бути об'єктивним – щасливою долею, життєвим талантом, успіхом у якійсь справі, тоді як суб'єктивним щастям поставатиме внутрішнє почуття захоплення, блаженства, радості.

Щастя досягається й у загальнофілософському аспекті наділеності людиною вищими благами й, нарешті, розглядається як суб'єктивний стан задоволення від володіння цими благами, від життя в цілому. Багато успішних людей, задоволених своєю справою, стрімкою кар'єрою – щасливі. Інші пов'язують щастя з родинним затишком, відданістю, дружною. Для значної кількості людей важливо збагнути призначення тих благ, якими людину наділено, можливість їх застосування, віддачі. Хтось може прагнути максимального перевершення себе, не задовольняючись досягнутим, наявним.

На жаль, багато українців змушені шукати «щастя-долі» у більш успішних та заможних сусідів України. У самій тільки Польщі кількість заробітчан з 2014 року зросла уп'ятеро: з понад 300 тисяч до півтора мільйона! Ми у власній «недодержаві» щоразу безнадійно натрапляємо на одні й ті самі граблі – недобудування, недоведення «до кінця», невичерпання себе, не «на повну» дихання, як сказав би поет, згадавши «непевних» героїв рідної літератури від І. Франка до «Щоденника українського самашедшого» Л. Костенко, які так і не досягли власних задумів.

Якщо щастя для людини з якихось причин неможливе, то завжди актуальною поставатиме сенсоутворювальна складова життя. За В. Франклом, саме осмисленість недаремності власного життя засадниче чи не для кожної людини. Екзистенціальний аналіз Франкла вважає людину істотою, яка орієнтується на смисл. Неабиякий гуманізм такого підходу – в тому, що, оскільки в житті принципово не буває цілком беззмистовних ситуацій, підхід визнає за кожним можливість збагнути смисл конкретної ситуації. Франкл розглядає три «заданості» людини середовищем: природні, психічні й соціокультурні умови. Хоча людина ніколи не є абсолютно вільною, вона здатна зайняти певну позицію щодо цих умов. Свідоме ставлення до середовища, спрямоване на долання параметрів, що не задовільняють людину, й формуватиме «поведінку звільнення».

Смисл є доланням конфлікту Я та середовища, віднайдення себе в ситуації, що склалася. У житті принципово немає беззмистовних

ситуацій, хоча є ситуації невіднайденого, неусвідомлюваного сенсу. Здійснення кожним свого власного смислу може бути тільки індивідуальним, наповненість життя сенсом відбувається за усвідомлення унікальності «драми» існування й наявності у кожного власного «надсмислу» життя. Отже, індивідуальний сенс має бути співвіднесеним зі здійсненням надлюдського, трансцендентного щодо існування окремої людини «надсмислу» (Франкл, 1990).

З огляду на те, що життя є шерегом суперечливих «домагань» щастя, діяльності, самореалізації тощо, людині доводиться добирати, як би сказав наш Сковорода, «спорідненого» собі щастя. Адже всі люди – різні (згадаймо його ж, Сковороди, проникливу ідею – принцип «нерівної рівності»). Обирати з огляду на слушну обачність відсторонення від того, що, як стверджував іще Епікур, «понад силу», оскільки належний достаток більш надійний, ніж надмір. Й сьогодні видається, що доля українського народу, як в улюбленій ним славнозвісній пісні, є усталеним чергуванням двох – червоного та чорного кольорів. Чи зламають наші діти цю традицію, чи – як колись Заратустра – палко промовлятимуть до своїх більш щасливих сусідів: «...Нерозважне моє щастя, і нерозважні його слова: надто воно ще юне – будьте до нього поблажливі!»?

Висновки. Філософсько-антропологічний аналіз антиномічних характеристик буття людини свідчить про методологічну значущість ідеї бінарного розщеплення антропологічних ознак. Доведено, що антиномічність людських якостей набуває в українських реаліях цілком своєрідного забарвлення. Так, контрверсійність свободи – необхідності обертається протиставленням волі як єдино прийнятної смисложиттєвої константи, з одного боку, й край неприйнятної неволі, котра «гірша за смерть», з іншого боку, набуваючи з огляду на виразне ототожнення неволі зі смертю потужного антиномізму зв'язки воля – смерть. Наявність повновартісного жіночого начала, як і ідея паритетності обох – жіночого й чоловічого первнів – притаманна українському світобаченню рита. Поняття щастя, екстраположуючись на потужну для українського культури опозицію щастя/ долі – лиха/ недолі, є конотативним з волею (бо ж «яка воля – така і доля...»), з одного боку, і недолею, якій у світосприйманні українців протистоїть. Проте його усталена класична контрверсійність у площині екзистенційних параметрів зникає, втрачаючи ознак опозитивності й постаючи напруженою особністю констант сенсу життя, долі, кінечності людини взагалі.

Список літератури

- Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2003. № 27. С. 6–48.
- Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6, кн. 1: Листи до братів-хліборобів. Київ ; Філадельфія, 1995. 470 с.
- Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. *Консерватизм: антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ : «Смолоסקип», 1998. С. 120–129.*
- Малахов В. А. Етика: курс лекцій. Київ : Либідь, 2004. 384 с.
- Сепетий Д. Українська лицарська традиція. Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27. С. 128–138.
- Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
- Ясперс К. Общая психопатология. Москва : Практика, 1997. 1056 с.
- Hofstede G. and Associates. *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*. Sage Publications, California, 1998, 238 pp.

References

- Frankl, V. (1990). *Chelovek v poyskakh smysla*. [A man in search of meaning]. Moskva: Prohress [in Russian].
- Hofstede, G. & Associates. (1998). *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*. Sage Publications, California.
- Kon, I. (2003). Choloviky, yaki zminiuiutsia u minlyvomu sviti. [Men who change in a changing world]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys "I"* [Independent culturological magazine "I"], 27, 6-48 [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V. (1995). Lysty do brativ-khliborobiv. [Letters to the brothers-farmers]. In *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii* [Complete collection of works, archive, studio] (Vol. 6, 1). Kyiv; Filadelfia [in Ukrainian].
- Lypynskyi, V. (1998). Universalizm u khliborobskii ideolohii. [Universalism in agricultural ideology]. In *Konservatyzm: antolohiia* [Conservatism: An Anthology] (pp. 120-129). Kyiv: "Smoloskyp" [in Ukrainian].
- Malakhov, V. A. (2004). *Etyka: kurs lektsii*. [Ethics: Course of lectures]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Sepetyi, D. (2003). Ukrainka lytsarska tradytsiia. [Ukrainian knightly tradition]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys "I"* [Independent culturological magazine "I"], 27, 128-138 [in Ukrainian].
- Yaspers, K. (1997). *Obshchaia psykhopatolohiia*. [General psychopathology]. Moskva: Praktyka [in Russian].

Kozachynska V.V.

HUMAN BEING IN THE SPACE OF ANTINOMIES

Introduction. The idea of antithetical human nature and the concept of man as a bivalent creature are heuristic to reveal the problem of human being. The traditional antinomic splitting of anthropological features into one's own – another's, immanent – transcendent, freedom – necessity, good – evil, happiness –

misfortune, etc. acquires a specific coloring in the Ukrainian realities. Purpose is to reveal the ambivalence of the image of a person, which acquires special features in the Ukrainian realities. Methodological basis are the principles of the phenomenological description of subjective experience, the means of historical and philosophical analysis, hermeneutical methods of understanding and interpretation.

Discussion. These or those anthropological modes constitute the variability of the human (O.Bollnov, C.Jung, K.Jaspers, J.-P.Sartre, E.Fromm). The reasons for the mosaic nature of the human image are rooted in the existential inexhaustibility of the anthropological palette. The existence of man in the overtones of antinomies is evident in the studies of both domestic classics (V.Lypynsky, I.Franko) and modern Ukrainian philosophers (V.Malakhov, D.Sepety), and Western thinkers (V.Frankl, V.Tatarkevych, G.Hofstede). **Conclusion.** Controversial nature of the classical opposition of freedom – necessity turns in the Ukrainian realities into the opposition of “will” as an expressive meaningful constant and depressingly deathly “bondage”, and acquires tension of the binarism “freedom – death”. “Will” as the only state acceptable to a person, the authentically own, native way of being turns to a spectrum of modulations of the anthropological attribute of “oneself” as a native oecumene, a truly familiar and close space, opposed to the “alien” – land, people, language, custom, etc.

The idea of parity of both – male and female – cores is quite adequate, since in Ukraine the Cossacks was an embodiment of perfect masculinity, “chivalrous nature”, similar to Western chivalry – with similar to chivalrous cult foundations (for example, the cult of the Mother of God and the cult of the Virgin Mary). After all, the ideology of the Cossacks demanded the convergence of the concepts of “nobleman” and “Cossack” as one who was “granted the liberties of a knightly people”.

Controversial nature of the modes of life meaning, happiness disappears, losing expressive signs of confrontation and turning into a tense uniqueness of the constants of meaning of life, fate, finiteness of a person as a whole. The concept of happiness, extrapolating into the opposition of happiness /fate – disaster /sorrow (deprivation, misfortune), powerful for Ukrainian culture, is connotative with “will” (after all, “what kind of freedom is such a fate...”), on the one hand, and “underweight” – an evil fate, on the other hand. However, on the existential plane, the life-meaning ethical component of happiness loses its dramatic controversial vector: happiness with its internal semantic and moral modulations is a self-sufficient value.

Key words: *anthropological, antinomic, binarism, existential, freedom, femininity, masculinity, happiness.*

Надійшла до редакції 4.10.2022